

Waarvan is in Psalm 81:4b sprake, van volle maan of nieuwe maan?

De grondtekst en transliteratie van Psalm 81:4 is als volgt:

tiq."óe va.chódeSJ SJoofáar | geeft een stoot bij de nieuwe maand sjofar/hoorn
ba.kéeseh l.jóom "chagéenoe | bij de 'xxx' voor dag ons feest

De belangrijkste woorden in het kader van de vraag zijn:

- in de eerste regel: "**chódeSJ**, 'maand' of 'nieuwe maand', afgeleid van het werkwoord voor 'vernieuwen' en verwant aan 'nieuw';
- in de tweede regel het hierboven genoemde: **kéeseh**.

Het woord **kéeseh** is op verschillende manieren te begrijpen en te vertalen. Een moeilijkheid daarbij is dat **kéeseh** (met als laatste letter de **hée**) in de hele Bijbel maar één keer voorkomt, in Psalm 81:4; een verwant woord, **kése** (met als laatste letter de **álef**) komt ook maar één keer voor, in Spreuken 7:20.

De context van beide teksten is verschillend. In Spr. 7:20 gaat het om een afgesproken tijd, in Ps. 81:4 gaat het om een feestdag.

Het is dus om meer dan één reden de vraag of die twee varianten dezelfde betekenis hebben, maar dat laten we nu maar even buiten beschouwing. Er zijn in de loop van de tijd globaal genomen zo'n drie verschillende vertaalopties voor **kéeseh** in beeld gekomen:

- a. 'bestemde tijd',
- b. 'nieuwe maan', of 'verborgen maan'
- c. 'volle maan'.

Het blazen van de ramshoorn wordt hier expliciet genoemd. Een korte omschrijving hiervan (zie Wikipedia):

De sjofar is een hoorn die in de joodse eredienst wordt gebruikt. Normaal gesproken is het een ramshoorn, maar hoorns van andere dieren, zoals geiten en schapen, kunnen ook wel als sjofar gebruikt worden. De hoorns van runderen zijn verboden. Het zou een herinnering zijn aan het Gouden Kalf-incident. Duizenden jaren geleden werd de sjofar gebruikt om de aandacht op te roepen, bijvoorbeeld bij het uitbreken van een oorlog, wat enigszins vergelijkbaar is met de alarmsirenes die in onze tijd worden gebruikt. Op beide dagen van Rosj Hasjana, het joodse Nieuwjaar, wordt in sjoel (de synagoge) honderdmaal op de sjofar geblazen. Tenzij een van deze dagen op sjabbat valt. Dan wordt er namelijk geen sjofar geblazen, omdat dit een overtreding van de sjabbat zou behelzen. Het blazen op de sjofar is kenmerkend voor deze dag. Verder wordt op Jom Kipoer, het feest van de verzoening dat een aantal dagen later wordt gevierd, ook op de sjofar geblazen, zoals ingesteld in Tenach (Leviticus 25).

Terug naar Psalm 81:4, er lijkt een interpretatieprobleem te bestaan. De oproep 'blaast de ramshoorn' slaat op *beide* tijdsbepalingen. Maar in beide gevallen zijn er een aantal overwegingen.

- a. De eerste vertaling (**kéeseh** als 'bestemde tijd') laat ruimte voor diverse interpretaties; synoniem met "**chódeSJ**, of verwijzend naar de grote feesten. In dat laatste geval gelden dezelfde bezwaren als te noemen onder punt c. want die feesten zijn alle rond volle maan.
- b. De tweede vertaling (**kéeseh** als 'nieuwe maan') ziet beide woorden als synoniem; er is dan geen sprake van schijnbare contradictie. Het gaat dan kennelijk om de nieuwe maand, "**chódeSJ**, (en dan waarschijnlijk het begin van het jaar in de zevende maand, Rosj Hasjanah), zoals aangeduid in 81:4a. Die dag (Lev. 23:23-25; Num. 29:1) was een rustdag, er was een heilige samenkomst waarbij offers werden gebracht, en er werd luid geblazen op blaasinstrumenten. In Psalm 81:4b wordt die dag echter ook als 'dag van ons feest' betiteld. Het woord 'feest' wordt doorgaans echter gebruikt voor een van de drie grote pelgrimsfeesten (Feest der ongezuurde broden, Wekenfeest en Loofhuttenfeest), waarbij men naar Jerusalem reisde. De sabbat en ook Rosj Hasjanah worden in Leviticus 23 wel genoemd als bijzondere en heilige samenkomsten, maar ze worden niet omschreven met het specifieke woord 'feest'. Als Psalm 81:4b ook op Rosj Hasjanah zou slaan, dan wordt die plechtige bijeenkomst hier bij uitbreiding ook omschreven als een 'feest'.
- c. In de derde vertaling (**kéeseh** als 'volle maan') gaat het kennelijk om twee echt verschillende momenten (taalkundig wat lastig, omdat het verwachte voegwoord ontbreekt). Die twee momenten zijn dan waarschijnlijk Rosj Hasjanah en 15 dagen later het Loofhuttenfeest. De Psalm zelf geeft daar echter geen aanleiding toe. Er zijn een aantal herinneringen aan de slavernij in en de uittocht uit Egypte, aan het incident bij de wateren van Meribah, en een vermaning om afgoderij te mijden en Jehovah te gehoorzamen, elementen die beter bij het Feest der ongezuurde broden zouden passen.

Alvorens daar meer over te zeggen, eerst iets over de woordbetekenis van **kéeseh**. In chronologische volgorde.

De griekse Septuaginta-vertaling geeft 81:4b weer met: 'en eusèmo hèméra heortès humóon', 'in the *glorious day* of your feast'. Deze vertaling is ietwat vrij; waarschijnlijk omdat men worstelde met de genoemde contradictie.

De Griekse 'Hexapla' van Aquila (begin derde eeuw) vertaalt met 'volle maan'.

Hiëronymus vervaardigde de Vulgaat (rond het jaar 400 n. Chr.), waarbij hij zich voor de Psalmen baseerde op de Septuaginta, maar in de latere 'Hispana Vulgata' vertaalde hij de Psalmen ook uit het Hebreeuws; daar heeft hij vertaald met 'halverwege de maand'.

Vooraanstaande rabbijnen, zoals Rasji, zagen een verband tussen **kéeseh** en de stam **k-s-s**, 'nummeren, rekenen'. Rasji vertaalt met 'bestemde tijd'.

De Luthervertaling (1522), de King James Version (1611) en de Statenvertaling (1637) baseerden zich op de toen beschikbare Hebreeuwse Masoretische Tekst. Men zocht het Hebreeuws zo nauwkeurig en getrouw mogelijk weer te geven. Men wilde het woord **kéeseh** taalkundig herleiden naar de wortel, waarbij men uitkwam bij twee alternatieven: de stam **k-s-s**, 'to number', of de stam **k-s-h**, 'to cover, conceal'. Men vertaalde, net als Rasji, met 'bestemde tijd', gebaseerd op **k-s-s**, 'to number'. De Statenvertaling heeft wel in de kanttekening de verwijzing naar de stam **k-s-h**, 'to cover, conceal':

- anders, **in de bedekking**; te weten, der maan, dat is, als de maan duister is. Sommigen verstaan hier het feest des geklanks, waarvan te zien is Lev. 23, vs 24. Anderen verstaan in het eerste lid de nieuwe maan en in het volgende de drie jaarfeesten, waarvan te zien is Deut. 16, vs 26.

Dat komt overeen met wat William Wilson (1783-1873) later omschrijft in *Wilson's Old Testament Word Studies* (in eerste instantie over **kése**, Spr. 7:20, maar bij uitbreiding ook voor **kéeseh**).

- **kése** Cocceius and Schultens understand Prov. vii, 20 of the new moon, a time appointed for extraordinary solemnities of religion. The most probable derivation is from **k-s-s**, *to number, to reckon*; and so it refers to specially appointed feasts, as of the Passover, of the Feast of Tabernacles. **kéeseh m. id.** Johannes Cocceius (1603-1669) en Albert Schultens (1686-1750) waren in hun tijd beiden vooraanstaande Hebraïci.

Interessant is de Van der Palm-vertaling (1829), waar staat: 'op de feestelijkste van onze nieuwe manen'. In de commentaren staat:

- *Op de feestelijkste van onze nieuwe manen* – Hebr. *op de nieuwe maan, den dag onzes feestes*; waarvan de duidelijke zin in de vertaling is uitgedrukt. Sommigen vertalen dit woord (...) door *volle maan, de helft der maand*. Deze plaats alleen moest genoeg zijn, om het valsche dier vertaling te doen gevoelen; al steunde zij ook niet op een onvoldoend gezag, dat zich zelf tegenspreekt. Of doet de parallelie hier niets af? En is het natuurlijk, dat dezelfde Psalm gezegd wordt vervaardigd te zijn, voor den *eersten*, en voor den *veertienden*, of *vijftienden der maand*? Voor het *bazuin-feest*, en voor het *loofhuttenfeest* te gelijk? Voor eene waarschijnlijke gissing kan men dit niet houden, daar men het zelfs vreemd zou vinden, indien het ontwijfelbaar gezegd werd.

Opvallend is dat dan al (in 1829) de weergave ‘volle maan’ in beeld verschijnt, maar wordt verworpen omdat het een contradictie oproept: als in Psalm 81:4 wordt opgeroepen om de ramshoorn te blazen op ‘de nieuwe maand’, dan is de vermelding van ‘volle maan’ (vallend onder hetzelfde gezegde) niet logisch.

Op grond van de overeenkomst tussen **kéeseh** en de stam **k-s-h** (identieke letters) geeft Benjamin Davidson medio 1800 in *The Analytical Hebrew and Chaldee Lexicon* (voor beide varianten, **kése** en **kéeseh**) de omschrijving:

- *masc. the new moon*, Pr. 7.20 ; Ps 81. 4

Dan wordt **kéeseh** gezien als ‘bedekking’, de bedekte maan.

Zie ook *Young’s Literal Translation (YLT)* van 1862 en latere revisies:

- ‘Blow in the month a trumpet, in the new moon, at the day of our festival’.

Ook de vermelding in *Hebräisches und Chaldäisches Handwörterbuch* van Julius Fürst (1863) voor de twee varianten:

- **kéeseh** *m.* ... vorzüglich v. dem Fest am Neumond des Tishri Ps. 81, 4, wo es parall. mit "**chódeSJ** u. als **joom t.roe."**áah bezeichnet ist
- **kése** *m.* eig. *Fest, -tag*, (...) gleichviel ob am Neu- oder Vollmond; übertr. *festgesetzte, bestimmte Zeit*, ohne Bezug auf ein Fest Spr. 7,20 (*Rashi*), wo es *Aq.* und *Hieron.* unnötig “Vollmonds-Festtag”, *Ibn Esra* “Neumonds-Festtag übersetzen

Maar op een bepaald moment komen vergelijkende taalonderzoeken in beeld, waarbij parallelen in andere Semitische talen worden onderzocht. De gedachte begint post te vatten, dat het misschien wel zou gaan om een leenwoord uit een andere taal. Deze gedachten zijn terug te vinden in een aantal lexicons:

Hebräisches und Chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament van Wilhelm Gesenius:

- Vollmond od. Abnehmender Mond (...) im Ass. ist *kusê'u* Synon. zu *agû* Mütze, u. d. Vorstellung eine sehr geläufige, dass der Mondgott sich zur Vollmondzeit m. einer Königsmütze *agû* bedeckt

A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament, Brown, Driver, Briggs geeft voor beide varianten:

- **n. [m.] full moon** (... orig. dubious, ... perh. As. loan-word; cf. As. *kusêu*, headdress or cap, = *agû id.*, and also *full moon* (as tiara of moon-god ?)

Lexicon in Veteris Testamenti Libros, Koehler-Baumgartner vermeldt voor beide varianten: (D/E):

- Pr. 7, 20 u. ... Ps 81. 4 <ak. *kusê'u* = *agû* Mütze d. Mondgotts zur Vollmondzeit *headdress of the moongod at the time of full moon ...*: Vollmond *full moon*

Lisowsky geeft in *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament* een enkele vertaling (D/N/L):

- Vollmond / fullmoon / plenilunium

In het verlengde van bovenstaande observaties gingen de meeste vertalingen het woord **késeh** weergeven met 'volle maan'; er kan zelfs worden gezegd dat het momenteel de meest gangbare vertaling is. Dat is overigens niet zonder bezwaar en ook niet onweersproken.

De opvatting '**késeh** = volle maan' stoelt dus op de aanname dat het gaat om een leenwoord, waarbij de afleiding van een Hebreeuwse stam dan uitdrukkelijk *niet* meer aan de orde is. Commentatoren die 'volle maan' bepleiten, baseren zich op Assyrische/ Akkadische parallelen, gerelateerd aan de gedachten rond de maangod in de betekenis van: de zichtbare ronde muts die het hoofd van de onzichtbare maangod zou bedekken. Geen prettige gedachte. Men zou dan op zijn minst moeten aannemen dat de Psalmist niet op de hoogte geweest is van die associatie en het woord alleen heeft gekend aan zijn gebruik. Uitgerekend in deze Psalm wordt immers opgeroepen zich af te keren van afgoden, daar past de muts van een maangod niet bij ...

Dan zou, als hij 'volle maan' had willen zeggen ook kunnen zijn gekozen voor het in dit opzicht onbesmette woord **l.vaanáh**, 'volle maan', verwant aan het woord voor 'wit' (wordt gebruikt in Jesaja 24:23; 30:26 en Hoogl. 6:10).

Verschillende woordenboeken signaleren het bovenstaande etymologische dilemma en geven toch beide betekenissen.

- *Pocket Hebrew-English Dictionary* door Yehuda/Weinstein geeft twee opties: '**new moon; full moon**'.
- *The Complete Hebrew-English Dictionary* door R. Alcalay, eveneens twee varianten: '**full moon; (others:) new moon**'.

Ook zijn er enkele vertalingen die toch vasthouden aan de relevantie van een Hebreeuwse stam.

Rabbi S. R. Hirsch vertaalt met 'on the day of the veiling of the moon'.

Rabbi Avrohom Chaim Feuer grijpt in zijn *Tehillim*-vertaling terug op de vroegere weergave 'time appointed':

- 'Blow the Shofar at the moon's renewal, at the time appointed for our festive day.'

Hij geeft daarbij als verantwoording:

- 'The translation of **késeh** follows *Rashi, Radak* and *Ibn Ezra*. Others relate **késeh** to **kasáh**, covered.

All other Jewish holidays occur later in the month, when the major part of the moon is visible. Only Rosh Hashanah occurs at the very beginning of the month, when the moon is still covered.'

Robert Alter vertaalt:

- Blast the ram's horn on the new moon, when the moon starts to wax, for our festival day.

Hij voegt als voetnoot toe:

- The Hebrew *keseh* derives from the verb that means "to cover". Though many interpreters understand it as a reference to the full moon, it is something of a stretch to imagine that the festive celebration of the new moon invoked in the first verset somehow goes on to a point in time fourteen days later in the second verset. In any case "cover" accords far better with the time of month when the moon is only a thin sliver than with the time when it is bright and full.

Het geheel overziend, wat is de beste vertaling? Moeilijk te beantwoorden. Op grond van de Hebreeuwse woordbetekenis is toch gekozen voor een vervoeging van 'bedekt'. Uit poëtische overweging is, parallel aan 'nieuwe maand', gekozen voor 'nieuwe maan', dus als volgt:

Blaast de ramshoorn, bij nieuwe maand,
bij nieuwe maan, voor de dag van ons feest!

Laatst bijgewerkt: 27 mei 2019